C. S. Münster.
Avisûn um að tilbúa Salt af Þángi.

Avísun

um ad tilbúa

Salt af Pángi.

Af

C. S. Münster

Bergcandidat.

Kaupmannahöfn 1809.

Prentad hiá Bókþrickiara P. Rangel.

Fyrir søkum almenns saltleysis, og þeß þaraf leidandi háa verds á salte, er á þessu áre á flestum stødum vid siáfarsiduna i Danmørk ordid tídkanlegt ad verka salt af þángi; mikilsverdt væri þad þessvegna í nálægum kríngumstædum ad afla sér somikils forda þaraf sem møguligt er, hvarvid skorti þeß ad nockru leite afstýrt yrdi; en miklu meir áridandi er þad, ad salt sem verkast á þennann hátt, giørdist so gott og hreint sem skéd gæti.

Aska af þángi inniheldur fyrir utan þad eginlega matarsalt ecki allitid af bitru salti, samt nockud af Glaubersalti og Mineralalkali (nockurskonar pottøsku;) auk fleiri annara framande tegunda. Þegar þángaska

 þessi

þessi útlútast edur útbleytist, uppleysast eirn-végin á myanstar saltteundir, og kappkoste madur ei vid saltsuduna ad skilja þær hverja frá annare, meingast þær med því rétta salti, og giøra þad ei einúngis slæmt, heldur óg skadligt fyrir heilsu manns.

Sé nu þessare ávísun um saltgiørd fylgt, vill hvør og eirn þarvid géta tilbúid sér gott og hreint salt, sem brúka má hvervetna í búverkun.

Alt nýtt þáng sem rekur upp af hafe er brúkanligt til saltgiørdar; einúngis gamall þare, sem lagt hefur í hrønn heila sumared, eda máské fleire ár, og er ordinn útbleyttur af regne og snió, er ónotandi hértil. Søkum þessa sé því einu þángi safnad saman sem dagliga edur med álandsvindi rekur upp af sió, edur og því sem skolad hefur á land upp haustinu ádur, þó ber af sidstnefndu einkum ad hirda þad eitt, sem liggur nálægast siáfarmáli, vegna þess siáfarvatnid hefur jafnadarligast geinged edur falled þar yfir; hitt þángid þarámót sem hefur legid hærra upp í fiørunni, og

hvaryfir

hvarÿfir siór ecke hefur falled um hríd, er hérvil óbrúkanligt.

Þegar þánginu er safnad saman vid flædarmálid, sé nákvæmliga adgiætt, ad skoladur verdi vel úr þoi allur vidlodande fiøru sandur, og sé ad eins nockur græn edur grasivarinn flet í nánd, er þad best ad breida þángid þar út til þerris; en dragi naudsyn til þess, ad þad sé þurkad í fiøru unni eda á møl, so á sandurinn hverium tamt er ad loda vid, nakvæmliga ad hristast burt frá þánginu ádurenn þad verdur brent til øsku; því annars blandast hann saman vid øskuna, og gétur þannig ollad þess, ad jafnmikid avinust af sandi sem gódri øsku.

Þáng þurkast á sama hátt sem hey: því sé breidt út, og þegar þad í gódum þerri hefur þannig lagt í fleck nockrar stundir dags, þá sé því snúid; og jafnsnart sem þad er þurt erded eda næstum því (því aungu vardar ad þad sé øldúngis rakalaust til ad géta brunnid), sé því safnad saman í smá hrauka, og kveckt eldi í, en jafnódum sem

sem hraukar þessir eru beunnir út, til ösku, leggist annad þurkad þáng ofaná, þartil þad alt er uppi.

Ef nockud tölúvert er til af því þurkada þángi, þá sé því á ámynstann hátt hreykt á ymsum stødum, so ad þad verdi brent því sliótar, helst sé úrkomu von.

Ad hverju kvøldi á sú ablada þángaska ad heimflytiast, og þad þurra þáng sem ecke hefur ordid brent um daginn setiest í sátu til næsta mórguns, því hvørutveggi skemmist, mæti þad regni næturlángt. Tilad géta áunnid sér því stærre forda af þurru þángi og þángösku, er þad eitt høfud atrydе, ad hagnýta sér gott vedur þegar þad gésst, því þá askan fyrst er í hús komin, er altíd audsodid salt þaraf i vetwyndre, eda nær hentugleikar falla, þá haust og vetur eru þartil en hagkvæmasta tíd.

Med því allmargir í seirni tíd hafa byriad á ad selja þá ösku sem þeir abla, so er þad rád fyrir kaupanda fyrst ad prófa hana; gétur þetta hentugast skéd þá teked

er

er nockud þaraf uppi trogi, hellt vatne yfir, og hrært vel í med hendenne; vatne þessu heller madur med varúd ofanaf fætinum sem setur sig á botninn, og ítrekar þad nockrum sinnum; sé nú sandur í, verdur hann ad lokunum eftir á trogsbotninum; því minni sem fóturinn er nedan undir, því betri er askann.

Þegar askann er lútud, verda þartil ad brúkast 2 eda 3 smákér, eda tunnur med tappa á sídunni nidur vid botninn, eda ad minsta koste ei yfir 1 eda 2 þumlúnga fyrir ofann hann. Þremur eda fiórum þumlúngum hærra frá þeim rétta botni sé lagdur einn annar botn med mørgum gøtum, þó á þessi ad leggiast laus, so hann géti tekist uppúr, þegar kierid eda tunnann er þveginn. Ofaná þann gotótta botninn sé lagt nockud litilfiorligt af hálmi eda laungu starar heyi, edur og þurrum marhalm, hvarnæst tunnurnar fyllast med øsku [1]); sé nú byriad

[1]) Efad askan er brunninn saman í kécki, verda þeir ádur ad meliast í sundur.

byriad ad hella hægt og hægt vatni [2]) upp í þá fyrstu tunnu, uns askann er kominn í kaf, og sídan uppí þá adra tunnu hérum hálfu minna vatni enn í þá fyrri; er nu rádligast ad láta tappann vera kyrrann í tunnunum nockra stund, eda máské nætur-lángt ef so ástendur, so ad askan hafi nægann tíma til ad géta brádnad eda upplosast. Þá nú þessu næst løginum eda lútinni er hleypt út, er hün strax tær, og stundum í byriuninni so sterk sem hün þarf ad vera til ad siódast [3]). Þessum løg sé þar-næst

[2]) Regnvatn eda uppsprettu vatn er þad allrabesta til ad lúta (bleyta) út øskuna; en sé ej þetta fáanlegt, gétur siór eda annad hreint vatn sem er fyrir hende ordid notad.

[3]) Til ad géta þess vár ordid hvort løgurinn sé nógu sterkur til ad siódast, er nitt hænu egg mest brúkanligt, og sem í þessu falle verdur ad flióta, soad þridiúngur þess sé ofan á løgnum; er þó máti þessi til ad reina løginn, þegar annars er ej kostur vel brúkanligur, en þó aungu ad sídur óviß,

þvi

næst hellt í ílát útaf fyrir sig, enn því eptir verdur og ei hefur ánæganiligann styrk, sé hellt í þad annad kérid. Þad sem nú rennur af þessu ødru kéri eda tunnu, sé nú prófad; og þad eitt af løgnum sem hefur nægann styrk, er látid saman vid løginn af því fyrsta kéri, enn því eptir verdur, sé helt á ed 3ia kérid o. s. fr. Þegar løgurinn af því fyrsta kéri er ad mestu leiti afrunn- inn,

---

því eitt egg reyniſt aldrei ødru líkt, og þetta gétur leidt eirn afvega. Þannig bar mig ad hjá einum manni sem hafdi fylt kétil sinn med øſkuløg er hann áleit ad vera fullſterkann til ad sjódaſt, med því egg gat flotid þar í, og auk þess stadid nockud uppúr; en þá eg sokti mínum sólspinnli (nockurskonar Aerometrum,) þar nidurí, fann eg ad løgurinn var ad eins hálfu minna sterkur en hann þurfti ad vera. Þared nú nockrir kynne vilja géta eignaſt eitt óhvikulara verkfæri til ad prófa med þángsøſku løginn, þa hefi eg í þessu tilliti látid tilbúa nockurskonar sólspinnla, sem eru giørdir af látúns kúlu med ſtilk edur legg

inn, þá sé helt í það aptur nýsóktu vatni, hvörju framhaldið sé solcingi ogu af salti er sáanlig útúr öskunni; og þá fyrst á að burtkasta því sem eptir verdur, samt hreinsa tunnuna og fylla hana á ný med ösku: giörist nu sú en fyrsta tunnann med þeirri nýu ösku í til þridiu tunnu, sú sem ádur var þridia tunna til annarar í tölunni, og eirnig sú önnur tunnann til þeirrar fyrstu; þessu

---

legg af sama. Í lút sem er eins sterk og hún þarf ad vera, til ad géta ordid sodinn, söckur kúlann so diúpt niduri, ad hún ad eins hylst af lögnum, en allur stilkurinn stendur uppúr. Sa sem þessvegna vill nota sér þessa verkfæris, gétur ej tekid feil i hvörsu miked lögurinn er sterkur: það eina varist sérhvör ad kúlann þá hún er brúkud verdi hrein af feiti, því þá stendur hún hærra uppúr lögnum en vera skal; sömuleidis er og naudsinligt ad dísa allri kúlunni niduri löginn þá hún brúkast, og ecki setia hana hægt ofaní. Þessir auk annara fullgódra sölspinnla fást til kaups hiá A. Cetti vedurglasasmid hér í Káupmannahöfn.

þessu sé þannveg frammhaldid, soleingi afkann á í ad gioraſt ad lút, og løgurinn eptir ádurmæltu reyniſt ad vera nockru nýtur. Séu ſtórer bruggarakatlar til, eru þeir al-brúkanlegir ad ſióda í, þó eru ſtórir járn-pottar hértil, þénanlegre; brúka má og ſtóra leirpotta ef ej er annars koſtur. Því ſtærra eldgagn til er ad ſióda í, því betra er þad. Árla ad morgni dags ſé helſt byr-iad á ad heita løginn, ſvoád því verdi vel aflokid innann qvølds.

Soleingi løgurinn er kalde, er hann fullkomliga klár, en ſvafnſnart ſem hann þarámót tekur nockud ad hitna, verdur mad-ur þeſſ ſtrax var í litlum ſpæni, edur ſleif ad hann giøriſt nockud óhreinni, og lítur út ſem þa flióte þar niduri nockurskonar flýgrur ſem vilia ſetia ſig á botninn í ſpæn-inum eda anſunni þegar henni er haldid kyrri. Framvegis inniheldur lútinn nockur ſlags ſlímtegundir ſem olla þeſſ, ad ſaltid (eda korninn, eins og fólk plagar ad nefna þad), verdur mislvad en ecke ſnarpt ákreiſt-ingar. Þeſſar framandi tegundir verda því

eptir

eptir frenistu megni ad afgreinast frá løgnum til þess ad géta feingid sér gott salt. Blód er hértil einka gott, hvørs brúkun er þannveg háttad: þegar løgurinn tekur ad volgna, þó ej meir enn ad madr ad eins géti haldid fingri sínum þar nidri, sé tekid á þriggia ánkéra eda til tunnu kétils herum hálfur pottur eda litlu minna einkum af stórgripa blódi, þessu sé hellt saman vid nockud af ennm volga løg í lítinn ask edur skál og hiæríst vel í, samt sé ad lokum hellt øllu í kétilinn; héri sé nú hrært vel á ný nockrum sinnum, sovel med botni sem efst, þángad til komid er undir sudu. Verdur madur nu þess var, ad ej allitid af óhreinindum auk blódsins flióta ofaná, hvørutveggi sé strax afsleytt, ádurenn þad fer ad sióda misgmikid í katlinum; en ad so giørdu má láta sióda vel hérum fiórda part úr kluckustund, og sé jafnframt fleytt ofanaf þeirri frodu eda skúmi, sem enn kynni ad setja sig á kétilinn; hernæst sé tekid eitt flatt leirfat, so flatt sem verdur og séu borud 3 gøt í kanta þess, so ad í hvert eitt yrdi bundid þætt

issspotta

isspolta úr snæri, med hvørju satinu yrdi haldid jafnsløtu (horizontal); á nú hérnæst ad sockva því þannveg til botns í katlinum, þegar sem fyrráminnst løgurinn hefur sodid í hønum hérum fiórda part úr stund, hvar þad er látid liggá kyrt uns fallid er í salt [4]. Se nú satid tekid hægt og hægt upp úr, og veidt ofanaf því enu grálcita skúmi [5]) sem setur sig efst. Þarnæst takist eldurinn undan so sudan fari af, og sé jafnframt hrært í løgunum med lángri ausu sérilagi til botns, hvarnæst satinu sé á ný nidursøkt og látid standa á botninum hálfa kluckustund, og ámedann má løgurinn øldúngis ecki sióda eda hristast upp vid íhrærslu eda þvíumlíku; falla þá hin sunnur óklárindi sem eptir hafa ordid í løgunum til botns og setia sig í satid, sem nú tekid sé upp

[4]) Þessa verdur vart þá tekid er nockud af løgnum uppí spæni, og látinn kóina þar, því þá kémur þunnur saltbørkur ofaná sumstadar.

[5]) Sama innibindur í sér nockud kalk-

upp aptur. Nú er løgurinn hreinsadur svo vel sem ordid gétur, og má því á ný leggia eld ad, soad kétillinn fari ad sióda, þó ej ofsnikid.

Nú tekur saltid smámsaman ad falla til botns, og strax sem þess verdur vart ordid ad nockud tøluverdt sé fyrir, þá sé þad upptekid med hreinum klár, eda laungum spada, hvøriu farid sé framm, unz allur þorri af saltinu er uppúr. Þad fyrsta salt sem áblast er ætid ed besta; sudu-edur matarsaltid krefur ætid stærri hluta vatns til ad géta brádnad sundur eda leyst sig upp en þad i løgnum eirnveginn verandi Glaubersalt og bitru salt; þessvegna fellur matarsaltid á botninn jafnskiótt sem þær vøru tegundir fara upp med gufunni; framandi salttegundir þarámót verda uppleystar eptir i løgnum, sem søkum þess er meir og meir gruggóttur medan stendur á sudunni, því þær framandi salttegundir vaxa því meir sem løgurinn minkar og þad góda saltid þverrar; héraf er audrádid, ad løgur sá er fylgir því seinast upptekna salti er óhreinni,

en

en så sem fylgdi því er, fèckst í ondverdu, eins og þad seinast seingna salt, þegar þad er þurt ordid, er lángtummeir samanblandad med framandi tegundum en þad fyrst verkada salt [6]). Þad er því ej rádligt, ad giøra þrenn slags salt af því madur ablar. Af kétil sem tekur 5 fiórdungs sætur af løg, eru þau fyrstu 10 eda 12 pund afsalti sem ablast, gott salt; og sem vel er brúkanligt í mat, smiør og þesshàttar; þad annad er þarámóti ecki ort eins gott, þó er þad nýtandi í fisk sem á ad þurkast, og annad þvíumlíkt.

Verdi madur þess var ad saltid giørist gráleitt og biturt, helst løgur sá sem eptir er í katlinum nidur [7]). Af 5 fiórdúnga

potti

[6]) Saltid siást vísar þetta: þad fyrsta sem ablast er hvítt med hreinum smeck, sídann verdur þad meir og meir gult og bitrara, og treckir raka til sin úr loptinu.

[7]) Nafnadarligast hellir madur þeim seinasta løg aptur uppí oskukérid, en þettaer þó ej

ad

volti sé ad minnsta kosti helt burt þeim seinustu 12 mørkum lagar.

Er ei blód vid hønd, gétur madur notad leirsatid einúngis á fyrrgreindann hátt; siálfsagt er ad ej má gleimast jafnadarliga ad fleyta af óhreinindum þeim sem setia sig ofaná løginn medan hann er sodinn.

Þetta má og gioraſt þannig:

Þegar løgurinn hefur sodid þángad til þad tekur ad falla í salt, og frodunni hefur verid afſleýtt ſovel sem giorligt var undir sudunni, má ausa løgnum uppúr katlinum í hreina tunnu eda einhvørt annad kier, sem yrdi ad vera diúpt enn ecki miøg breitt, og hvará være tappagat 3 eda 4um þumlúngum fyrir ofan botninn. Nú sé kétillinn syltur aptur med nýum løg, sem siódaſt ſkal á fyrrſagdam hatt, og þegar salt tekur ad gioraſt,

ad sidur órádligt, þvi þarvid bex þvímeir fisldi enna framandi saltegunda í løgnum, og salt þad sem þaraf ablást verdur siálfsagt verra en þad annars hefdi gétad ordid.

gioraſt, þá ſé hønum ſem ſyrr eirnveginn auſid uppí tuununa. Er nu miøg mikill løgur ſyrir hendi ſem í ſama ſinn á ad ſiód-aſt, þá verdur ad hafa til reidu því fleiri þeſſ háttar tunnur med tappagøtum nidurvid botninn, og er þá audvelt ad tilbúa ſølu-vert af ſalti í 2 daga. Fyrſta daginn ſé løgurinn ſodinn þángad til ſer ad falla í ſalt, ſem þá er auſid í tunnurnar, ſtendur løgurinn nu kyrr nætlángt, og á medan falla øll óklárindi til botns. Daginn eptir tappaſt fyrſt løgurinn af tunnunum, ſem nu rennur hreirn og tær út, og ſé hønum ſídan helt í kétilinn, og ſodinn þar ſo leingi, uns øllu því brúkanliga ſalti er nád uppúr, án þeſſ optar ad þurfa ad hreinſa løginn. Eft-ir þad byriad er á ad færa ſalt uppúr katlinum, gétur madur jafnótt og løgurinn ſídur nidur, auſid nýum í, hvørju þannig er framhaldid þartil øllu er aflokid; þó er naudſinlegt ad hella þeim ſeinaſta løg øld-úngis nidur, ef hann tekur ad verda miøg morgudur, ad ødru leiti adgiætiſt þad ſem ádur er ſagt.

 Gruggi

Grüggi þvi sem ásamt med nockru af lögnum verdur eptir á tunnu botnunum sé helt aptur útyfir ösku-kérid.

Skyldi saltgiörd þessi verda ad ské um haust eda vetur, og so tilbera, ad eptir ad sá hreini lögur var runninn frá, syndist glærir saltkrystallar, er sæu ut annad hvört sem smá nálar, eda i ödrúvisi sköpulagi utanum eda nidur á botninum i tunnunni, þá sé þeim kastad burt; þvi krystallar þessir innihalda eckert matarsalt sem brúkanligt yrdi til bús nytia.

Þad salt sem uppúr er fært þá sodid er, sé látid i lérepts eda strigapoka, meiga þeir vera snidnir eins og skotthúa, og sé saumad innaní brúnina á pokum þessum sma svigar eda kéralds giarder, hvari bundner yrdi snæris hánkar, soad poka hvörn megi henga upp; sígur þá lögurinn frá, og ad 2 eda 3 daga fresti er saltid næstum ordid alþurt; sídan gétur madur ef tækifæri géfst lagt þad á heita glódar- eda köku hellu

um

um nockra stund, hvar þad þurkast ad fullu ef nockud i brestur. Þegar saltsudunni er lokid, sé vatni helt i pottinn eda kétilinn, sem brædir salt þad er sett hefur sig á barmana medan sodid var, og þessu má hella aptur uppi øsku ilátid.

